

Dr. PETAR BULAT: MATI ZEMLJA

Čovek je već od svoje prve pojave kao biće sa razumnom svešću video u zemlji ono što je imalo najveću sličnost sa njemu već poznatim pojmom majke. Gledao je naime da i čovek i životinja u svojem žitku i razvoju, u glavnom, sve primaju od plodina koje rađa zemlja — dakle: ona je majka u prvom redu onoga bez čega čovek ne može da živi, prema tome, ona je i njegova — čovekova majka. U toj konstataciji leži i zametak animizovanja zemlje, i to napose animističkog uzimanja nje kao majke tako, da u kulturnoj istoriji primitivnoga čoveka, od kada je naime on pravio prve pokušaje da teoretizuje o zemlji i njenoj suštini, pretežno je uzimana i predstavljana sa te strane. Na taj način možemo da razumemo zašto se je u prostonarodnoj tradiciji i u jeziku, tim najžilavijim čuvarima starine, od najdrevnijih vremena i kod najstarijih naroda sačuvao i postojano upotrebljavao za nju kombinovan naziv „Mati Zemlja“. Ne treba nego da se navedu imena kao Prithivī mātā' u Rig-Vedi, zatim grč. Γῆ πάντων μήτηρ (i παμμήτωρ γῆ), a ta se predstava krije i u imenu boginje Δημήτηρ, a pridevaju joj naročito u pesmama i amo smerajući epiteti: Ἀνασσα, Ἀνησιδώρα (t. j. kao ἡ ἀνάγονσα καὶ ἀνιέτωα τοὺς καρποὺς ἐκ γῆς Δημήτηρ), Εὐδρόδεια, Καλλιγένεια, Καρποφόρος, Μέλαινα (por. u nas „crna zemlja“), Πανδώρα, Κάρορφος (Gruppe, Griech. Mythol. 1165-6; Tylor, Anf. d. Kult. II. 273 i d.), lat. Terra Mater, Ops Mater (G. Wissowa. Relig. u Kult. d. Röm. 162; Mannhardt, Baumkultus I. 571 i d.; Tylor ib.). O starim je Germanima zabeleženo još u Tacita (Germania 43) da su štovali Nerthum (ili Hertham) id est Terram Matrem¹, a poznato je i o Letoncima da su od davnih vremena među svoja božanstva ubrajali boginju Semmes mâte, koja je odgovarala litavskoj Zemyna ili Zemynede (Mannhardt u Zeitschr. f. d. Altert. XXIV. 160). Nodilo (Rad LXXVII. 112) misli da se i pod imenom slovenske boginje Žive² ima razumevati „zemlja živa i životna“ koja „krilo svoje rodno rasklapa svemu i svima“ — dakle Mati Zemlja, u čemu se slaže sa starijim tumačenjima Helmoldove „Siva dea Polaborum“, koja su, u glavnom, građena na krivoj češkoj glosi u Mater Verborum: „Siva dea frumenti, Ceres“ (v. Niederle ap. c. 154).

¹ Da li se pak ovde radi samo o rimskoj interpretaciji starogermanskog kulta bog. Nerthus u smislu frigijske Magna mater, Mater deum, čije je svetkovanje u Rimu naročito mnogo pomenutom germanskomu, a ne o uspoređivanju sa kultom Terrae matris, Telluris, v. opširnije Mannhardt, Baumkultus I. 571 i d.; Tylor ib.; Grimm, DM³. I. 229 i d.; Helm, Altgerm. Relig. 313-315. Boguslawski i Szulc neosnovano protežu kult. bog. Nerthus na Slovence, o čemu sr. u Niederle, Život starých Slovanů II/I. 86.

² Pišem je tako prema uobičajenoj transkripciji, iako još uvek nismo načisto, da li se Helmoldova „Siva“ ima glasovno tako reprodukovati. Prema tome i Mareticevo tumačenje u Jagićevu Arhivu (X. 146-2), da bi to ime bilo hipokoristikom nekog složenog ličnog imena poput Дабыжива („utinam sis viva“), treba uzeti sa rezervom, to više kad mi i onako o realnoj strani, t. j. o božanstvu samomu koje se krije pod tim imenom, izuzevši pomenute tri Helmoldove reči: „Siva dea Polaborum“, nemamo upravo nikakvih podataka.

Od ovih slovenskih naroda, a, mislim, i indoevropskih uopšte, Rusi su najčešće u svojim prstonarodnim tradicijama sačuvali najsvežiju uspomenu na mnogu tekovinu pradavnih vremena pa i na ovu. I danas je ruskomu „mužiku“ „земля — свята матъ“, „земля матъ наша“. Trava je kosa zemlje, stoga se deci zabranjuje čupati je, jer to znači „trgati kosu svojoj majci“ (Афанасьевъ, Позт. Возвр. I. 136-141; Весна IV. 52 ap. Máchal, Nákr. slav. báj. 13). U hrvatskom Zagorju takođe vele: „tko travu skube, skube svojoj materi vlasi“ (Zb. NŽ. XIX. 201). Sobotka (Rastlinstvo... 314) vidi istu mitologijsku pojavu u zelenim vlasima Rusalki. Bez greha se ne može ni zabijati kolje u „zemlju majku“ kao ni udarati o zemlju čime bilo, jer će se ljutiti i osvetiti, prema slovačkoj izreci: „Neby zemč, ne da ti chleba“ (Афанасьевъ op. c. III. 778; I. 138-141; 143, ap. Máchal ib.). Na tragove takog više pobožnog kao i opšteg naziranja o Materi Zemlji nalazimo često u suvremenom folkloru slovenskih naroda, a sada: moći razlikovati, što je valjada iz starine a što novijeg datuma, stvar je teška, to više što i današnji prirodi bliski čovek može vrlo lepo i lako da dođe do pomisli i nazove zemlju majkom istom motivacijom kao i onaj u predistoriji. Potvrditi možemo to i primerima iz novijeg suvremenog folkloru današnjih primitivnih naroda. Indisko pleme seoneških Bygaha štuje zemlju kao boginju i, s obzirom na gore istaknutu njenu darežljivost prema čoveku, naziva je Dhurteemah „zemlja mati“ i prinosi joj žrtve. Nekoja peruanska plemena zovu je u svojem jeziku Mama pacha a znači isto „mati zemlja“ i osobito je poštuju kao boginju žetve, što nas podseća na litavsku Z'emyna (z'ême = zemlja) sa istom ulogom; zatim joj iskazuju božanske počasti zbog njenih svojstava sveopšte hraniteljke i majke domoroci po nekim američkim ostrvima i drugde (Tylor op. c. II. 270 i d.

Koliko je u našem slučaju osobito slovenska predaja o Materi Zemlji u neprekinutoj vezi sa starinom ili u koneksiji sa homogenim predajama drugih gore pomenutih indoevropskih naroda u njihovoj starijoj istoriji, a eventualno i u prazajednici, a koliko bi opet, kako rekosmo, ona mogla biti novijega porekla, za nas to ovde nije najvažnije, nego je nama glavno da tu pojavu utvrdimo u suvremenom, napose slovenskom folkloru, i to kao pristupačnu i prirodnu psihologiji današnjega prostoga sveta i da ukazemo na sлагanje čoveka sa primitivnom kulturom nekoć i sada u glavnim pitanjima naziranja o prirodnim pojavama uza sve razlike vremena, mesta i mnogostruku raznoličnost životnih prilika s obzirom na evoluciju čoveka i i narodâ u opšte.

Naš narod u Bukovici u Dalmaciji objašnjava na pr. sam postanak zemlje u vezi sa predstavom o njenom materinstvu svega što na sebi odaje makar koju formu i način života, pa i čoveka samog, izjavljujući o njoj: Zemlja osobito kad je mokra privlači čoveka sebi. To je stoga, što ju je Bog stvorio kao „majku koja sve priteže u svoja njedra, odakle je sve i izašlo“ (Zb NŽ. VII. 259). Baš s obzirom na prirodnoreligijski problem užeg i direktnog materinstva zemlje prema čoveku, o čemu je A. Dieterich iscrpno pisao u svojoj studiji „Mutter Erde“, sa osobitim obzirom na stare Grke i Rimljane, imamo indicija po kojima možemo zaključiti da je verovanje u direktno poreklo čoveka od M a t e r e Z e m l j e bilo rašireno i u Slovena. Tako, pored ostaloga, ima u Bosni običaj da novorođenče, posle nego ga prvi put okupaju, poviju i jedna ga odnese i položi na zemlju negde na raskršću, pa se ta žena u blizini sakrije i čeka dok neko prođe mimo. Kad opazi da neko ide, digne dete i pruži mu ga sa rečima: „Primi, kume,

tvoje kumče, tako ti Bog pomogao i sveti Jovan!" Ako se prolaznik primi kumstva, dete se onda diže odatle i nosi kući. (Wiss. Mitteil. aus Bosn. u. Herz. VI. 1899.612). Sličan običaj postoji i u nekim krajevima u Srbiji. (Срп. Етн. 36. XVII. 73.) Ovde bi žena, koja podiže dete od zemlje, predstavljala rimsku boginju *Levanu* (*levare* = dizati), koja diže dete od *Mater*e *Zemlje*, a kum predstavlja oca koji priznaje svoga sina odn. kćer. Otuda i običaj u starih Litvanaca da su pri rađanju deteta zemlji prolivali neku žrtvu (Zeitschr. f. d. Altert. XXIR. 160). U *Medveđi resavskoj* u Srbiji, čim se dete rodi, „zabiju čiodu iz kose u zemlju“, a mnoge babice „založe dete, što grebnu zemlju gde pri rođenju padne — i od nje mu metnu malo u usta“ (Срп. Етн. 36. XVII. 72-3). Naše prostonarodno tumačenje hoće da se dete polaži i diže sa zemlje zato, da bi moglo u životu biti samostalno i jako, jer na taj način prima direktno od zemlje snagu i zdravlje. Tako veruju i Italijani, Armenci, Nemci i drugi narodi (Dieterich, M. E. 7-9; 123). Slovenci postavljaju novorođenče na zemlju, „da od njega, vele, postane nešto da vredi“ (ib. 123). Dosledno prvoj našoj interpretaciji, u Lužici, Slovenačkoj, Istočnoj Pruskoj, Oberpfalcu i drugde običaj je da se i bolesnici pred smrt polože na zemlju za znak, da se opet u nju vraćaju, kao što je to bio običaj i u starih Rimljana: „ut extremum spiritum redderent terrae“ (Servius — Aen. XII. 395). I o sv. Franji Asižaninu pripoveda se da je umirući dao da ga polože na zemlju, u čemu nekoji vide uticaj gornjeg prostonarodnog verovanja na toga jedinstvenoga sa prirodom tesno sprijateljenoga društvenog reformatora u srednjem veku (P. Sabatier, François d' Asise 396; Dieterich, op. c. 76)

Da bi se *Mati Zemlja* udobrovoljila i ljude, decu svoju, rado na trag u svoje krilo primila, običaj je u Bugarskoj da, kad nose čeljade na sahranu, bace na nj grudu zemlje, a zemlju poliju vinom i uljem u znak žrtve, da ga primi i raščinu mu kosti. Tako se smatra za nesreću i zlo ako se nekome u zemlji kosti ne raspadnu, pa se o njemu sažalno i zabrinuto veli: „и земата га не прибира“. (Сборн. за нар. уч. . . XXVIII. 36). Pri pogrebnim su svečanostima i stari Litvanci prinosili žrtve svojoj boginji *Z'emyni* kao što su i Leti svoju *Semmes mâte* (zemlja mati) u tužbalicama zazivali kao onu koja zatvara grobove (Schrader, RL. 870). Za vreme rusko-japanskog rata zabeležena je refleksija nekog ruskog seljaka s obzirom na ratne strahote i odnos *Mater*e *Zemlje* prema svemu tome, i on njen mučan položaj pri tome u svojoj animistički nastrojenoj fantaziji ovako, čisto antropopatički, prikazuje: „*Mati Zemlja* je bolesna i ne može da rađa i ništa iz nje ne može da sazri. Razbolela se od krvi, koju već dve godine mora da pije... A njoj — „*matuški*“ su svi ravni, svi su njena deca i ona ih voli sve podjednako. Makar čiju krv zemlja pila, uvek je to krv njene dece. I tako se ona od jada razbolela, zato ona bolno i gorko jeca... Pođi samo tamo u polje i baci se na grudi naše ucviljene i bolne hraniteljke pa češ čuti njeno jecanje“ (Die christl. Welt 1907. 706). U. Abramov u svoem delu »Christian martyrdom in Russia“ (London 1897) pripoveda da, kad su žene Duhoboraca (1841) morale da ostave svoju dragu zemlju koja ih je tako dugo hranila, pale su na tle i o zemlju pritisle svoje grudi, celivale je i jecajući pružale ruke prema nebu i pri tom pevale žalobne popevke (cit. A. Dieterich, M. E. 124). Lep primer tako živo shvatanog zemljina materinstva imamo u jednoj anegdoti o generalu Herisonu sa poglavicom nekog severo-američkog indiskog plemena. General je naime zvao poglavicu sebi na dogovor rekavši mu:

„Dođi amo, Tekumseks (tako se je zvao poglavica), i sedi kod svojega oca!“ — a on mu u čudu odgovorio: „Pa ti moj otac? O ne! to sunce tamo (pokazujući na sunce), to je moj otac, a zemlja je moja mati, i ja ću da počivam na njenom krilu“ — i sedne na zemlju (cit. ib. 13).

Svi mi na pr., deca ma koje religije, dok čitamo ili slušamo o religijskom životu starih naroda, ako nam opisi ne daju detaljnijih podataka o tom, sa više ili manje određenosti stvaramo sebi predstavu i o načinu njihova praktičnog bogoslužjenja, u prvom redu, kazaćemo o ritualnim kretanjima, prinošenju žrtava po njihovim molitvama koje su upravljali svojim božanstvima odnosno prirodnim pojavama, koji se obično pod tim božanstvima kriju. Koga onda, recimo, ne bi i to dosta živo potakla na takovo naše zamišljanje staroga sveta sa prirodnom religijom ceremonija koju obavlja i danas u Bugarskoj čovek ratar koji, pre no što će početi da ore, uzme grudnu zemlju u ruke, poljubi je pa onda pristupi oranju. Kad ide da seje, uzme hleba, bukliju vina, a ako je vlažno i pečenu kokoš. Osim toga, ume da tom prilikom obuče i svečano ruho na se. Stigavši na njivu, otvori torbu sa hlebom, prekrsti i jedno parče hleba i utisne u zemlju, drugo dade volovima a ostalo ostavi za sebe. Zatim uzme buraču prekrsti se i polije njivu. Posle svega toga založi i počne orati (Сборн. за нар. ум... XXVIII. 36). Ili kako da nas mišlju ne prenesu u ta davna prirodnoreligijska vremena reči molitve, koja se i u ovo naše doba izvija iz usta seljaka negde u zemlji „prepunoj žive starine“ — Rusiji, a upravlja se u obliku pesme *Materi Zemlji* i glasi: „Гой, земля еси сырая, — земля матерая, — матеръ намъ еси родная! — Всѣхъ еси насъ породила, воспоила, воскормила — угодемъ надѣлила; — ради насъ, своихъ дѣтей, — зелий еси народила, и злакъ всякій напоила — польгой бѣса отгоняти и въ болезняхъ помогати. — Повели съ себя урвати — разныхъ надобьевъ, угольевъ, ради польги на животъ“ (Афанасьевъ, op. c, I. 145). U drugoj, takođe ruskoj pesmi, kliče se: „Zdravo da si, zemljo, majko ljudi! budi plodna u božjemu krilu, napuni se plodom radi ljudi!“ Ili: „Udri grome i rasplamti vatru, pa razjazi vlažnu mater zemlju! A ti naša majko zemljo, — rastvori se na sve čet'ri strane!“ (čit. Schrader, *Indogermanen* 142). U Rusa ima običaj da nevesta kojoj je rođeni otac umro, u večer uoči venčanja ide na grob, da ga zamoli za blagoslov, jer ona tad odlazi u drugu porodicu. Pri toj poseti na očev grob, prema jednoj pesmi, između ostaloga, govori: „Duhni, vetre, moj živahni vetre, — i uznesi pesak sa zemljice! — Otvori se, vlažna zemljo majko, — i pokrove s groba oca moga! Ustaj gore, rođeni moj baba, — i pogledaj svoju sirotu“ (Russische Revue X. 301).

Kako je, naročito kod Rusa domaće i uvreženo naziranje o „*Materi zemlji*“, razabira se najbolje iz čestih i vrlo omiljenih epitetskih naziva za nju u ruskim narodnim pesmama kao: „мать сыра земля“, „матушка сыра земля“ i sl. Tako na pr. kada se junak Aljoša Popović tuče sa Dobrinjom Mikitinjčem od njihove je tutnjave pod njima „стала мать землюшка подрагивать“ (Гилфердингъ, *Былины* 244). Isti junak Dobrinja Mikitinič, idući spravati, „на матушку ложился на сыру землю“ (ib. 340). Vasilj Ignatijevič odseče Batugi glavu a Batuga pade s kolena „на тую на матушку сыру землю“ (362). Slavni junak Ilija Muromec kriknuo je takovom žestinom, da je „матушка сыра земля подогнула“ (907) i t. d. I Letonci običavaju u pesmama nazivati zemlju majkom, a ne samo zemlju, nego i šumu, baštu i vetar (Böckel, *Psychol.*

d' Volksdicht. 225). Laponci i Estonci u svojim mitskim pričanjima drukče je i ne zovu nego majkom (Dieterich, M. E. 14). U jednoj novogrčkoj narodnoj pesmi govori teško iskušano i izmučeno srce: „O nebo, oče moj, ti zemljo, slatka majčice, ne dajte, da bi moju bol — već iko drugi trpeo“ (Böckel ib.). I u drugoj, takođe jedan unesrećenik šalje uzdahe nebu — svojemu ocu i zemlji — svojoj slatkoj majci (ib.). Sveopšte indo-evropsko mitsko naziranje o nebu — ocu i zemlji — majci³ odrazuje se, pored ostaloga; još i u ruskom uskliku: „Ты небо отецъ, ты земля мать!“ (Рыбниковъ, Пѣсни. . IV. 246) Zatim u Zagonetkama: (sh.) „Visok tata, plosnata mama, bunoviti zet, mahnita djevojka“ = nebo, zemlja, vjetar i magla (M. Vuković, Zagon. 86); mrus. „Мама широка, тата високнй, син кручений а невістка слипа“ = zemlja, nebo, voda i noć; polj.; „Ojciec wysoki, matka široka, dziewczka krzywa, sen (syn) bez rorumu“ = nebo, zemlja, voda i vetar; češ. „Máma široká, tata vysoký, dcera slepá, syn divoký“ = zemlja, nebo, noć i vetar (cit. Máchal, Nákras 12).

Naše nam narodne pesme po neki put predstavljaju zemlju i nebo kao ženu i muža koji se međusobno svadaju i pravdaju poput Here i Zeusa u grčkoj mitologiji, na pr.: „Zavadi se Zemlja s Nebesima. — Nebo veli: Na Zemlji je krivda. — Zemlja veli: Na Nebu je krivda. — Izaslaše svetoga Pliju, — da on v di kod koga je krivda; — al je krivda na zemljici crnoj“ (Вила Беогр. 1867., бр. 29). Te se nesuglasice ponavljaju u jednoj varijanti ove srbijanske pesme iz okoline Bjelovara: „Zemlja Nebo na sud božji zvala: — Ajde, Nebo, da na sud idemo, — jer me biješ ledom, jali snijegom, — od Mijojla do Đurđeva dana. — Tijo Nebo Zemlji odgovara: Boğa tebi, crna Zemljo moja, — okani se Neba visokoga! — Na tebi je vel'ko bezakonje: — Ne poštuje mlađi starijega, — ne poštuju sini oca svoğa, — ne poštuje brat brata rođena. . . . Za to t' bijem ledom jali snijegom“ (cit. Rad LXXVII. 114) Inače se u jugoslovenskim narodnim zagonetkama i nebo predstavlja kao žensko biće, naročito oblačno nebo koje pušta kišu na zemlju: „Poručila donja gospa gornjoj: prolij tvoje zlatne suze, e umrijeh od crne suše“. „Poručila donja neva gornjoj nevi: pošlji meni svasala masala, sva sam se jadna raspala“. „Drúga drúgu preko plota zvala: daj mi, drúgo, malo sala, živa sam se već raspala“. Opravila me tetka donja gornjoj, da mi daš sala masla, sva sam se raspala, da bih se i opet sastala“. „Poručuje ciciban svojoj ljubici na divan: spremi meni sala masla, živa sam se raspala, ne bih li se opet sastala“ zemlja i oblačno nebo odn. kiša (Новаковић Зарон).

Nekadašnje živo uzimanje Zemlje i Neba za božanstva, a Zemlje specijalno kao majke, u naših poganskih praotaca izbija dosta jasno i iz današnjih naših jedrih narodnih kletava: „Tako mi neba i zemlje!“ „Tako mi zemlje koja me rani i koja će me uzeti!“ „Tako mi zemlje koja me rani i koja će me uzeti!“ „Tako mi zemlje u koju ću!“ „Tako me zemlja ne radovala!“ „Tako me zemlja suncu ne otela!“ (Вук, Посл.). „U miru, o ljudi, kumimo vas od neba do zemlje, pa unakrst zemlje i svijeta!“ (Врчевић, Низ припов. 199). „A momak je teško zaklinjaše — nebom, zemljom, suncem i mjesecom“ (Jukić, Pjes. I. 39). Kad je brat hteo da obljubi sestru, ona ga od toga zločina odvraća sa motivacijom: „Ne, Bogdane, brate, od matere! — da se vedro nebo ne prolomi, — a pod nama zemlja ne propane“ (Вук, Пјес. херц. 63), što je samo indirektno zaklinjanje. U

Sr. Grimm, D. M. I⁴ 207; III⁴ 183 sq.; Mogk, Germ. Mythol. 138; E. H. Meyer, Germ. Mythol. 267 sq.; A. Dieterich, M. E. 17-18; 45-46; Hirt, Indogermanen II. 508.

Rusa je isto tako kletva zemljom strašna i teška i, kad je neko izgovori, obično pri tome klekne i poljubi zemlju (Афанасьевъ, Поэт. боззр. I. 146; Чубинский, Труги. I. 37).

Pevaču ruskih narodnih pesama je napose i njegova otadžbina „matuška“, pa on na usta bogatira o Rusiji na pr, kaže: „Я матушку русьску землю,⁴ — а русьску землю я наскрозъ пройду“ (Гильфердингъ, Былины 349). I Moskva je, ne samo u običnom govoru, nego i u pesmi „matuška“: „... оны хорутъ нхать во святую Русь, — а й во матушку да каменну Москву“ (ib. 325) — govori se o nameri dvaju kraljevskih plemića.

Zemlja — ta mati koja čoveku sve daje — po stalnom i večnom zakonu prirode i neumoljivom čovečjem udesu, opet mu i oduzima sve! Čovek u svojoj običnoj prirodnoj pojavi nalazi u zemlji i — grob. Pomisao i sećanje na darove i blagodati Matere Zemlje kod onih koji stvaraju pesmu i u pesmi se moraju dotaći i „zemlje-groba“ sprečava ih da i taj najstrašniji i najteži deo čovečje sudbine, koji zapečaćuje zemlja, u neprijateljskom ili ma iz daleka u znaku otpornosti i nepomirljivosti prikažu. Stoga narodni pevači, kad već moraju da u svojim pesmama govore i o toj krutoj činjenici, gledaju da je prikažu u što nevinijem i ljupkijem obliku i svetlu. U pretežnome broju pesama, gde je pevač ponukovan da apostrofira zemlju, i to posebno u pitanju smrti i odnosa zemlje prema umrlima, vidimo da on tu zemlji pripisuje ulogu verenice, ako je reč o mrtvu muškarcu, a kad se radi o mrtvoj ženskoj — pošto se animizovana zemlja obično zamišlja ženom — pripisuje joj isto neku blagu i prijateljsku ulogu koja ima karakter i smisao prijateljskog socijalnog odnosa između žene, ili se u samom tomu, kako se „zemlja-grob“ apostrofira, odrazuje blagost.

Predstavu o „zemlji-verenici“ prema mrtvome dragomu u narodnoj poeziji imamo, pored drugih, u sledećim primerima: Devojka, čiji je dragi preminuo, ojađena tuži (sh.): „A sad mi te, dragi, — crna zemlja ljubi, — a travica grli“ — pa na kraju jednu i drugu poziva: „O travo zelena, — budi mu vesela! — O zemljice crna, — ne budi mu teška!“ (Бук, Пјес. V. 321). Potpuno isti motiv sadrže pesme iz naših zapadnijih krajeva: „Sad га grli zemlja crna — i travica sva zelena — budi mu vesela“ (ZbNŽ. XVIII. 320). Devojka kao da ume biti i ljubomorna na zemlju što joj je preotela dragoga pa je prekorava: „Oh ti crna zemlja, ča s' mi učinila, — da s' moju dobrotu k sebi priljubila?“ (Kurelac, Jačke 101). Tako slično i majka, žaleći za jedincem, „Crna zemljo, prosto ti ne bilo, — što odmami jedinka od majke“ (ZbNŽ. III. 34) — kao neke ruke ljubovca! U jednoj se bugarskoj pesmi opisuje kako majka nad svojim mrtvim sinom tuži, i u času, dok se spremaju da га nose na pokapanje, upravlja mu reči: „Eto smo ti svadbu pripravili, — pa ćemo te oženiti mlada, — oženiti sa zemljicom crnom“ i, upirući pogled na pogrebnu pratnju, nastavlja: „već su, sine, i svati na putu“ (Strauss. Bulgar. Volksdicht. 485).

Zemlju za svoju verenicu uzima i umirući junak, a osobito se to dešava kada on mora da poruči i javi ili ljubi ili majci da se više svojem domu i svojim milima natrag ne vraća. Tako junak u našoj pesmi, na umoru, preporučuje svojoj družini, da ne reknu njegovoj dragoj da je poginuo, nego, veli, recite joj; „de sim se oženil — s černo zemljo, — de sim

⁴ Potsećam ovde na svakomu Rusu u svagdašnjem životu domaći naziv „матушка Россія“ koji je i u nas, osobito zbog veza nekadašnje pravoslavne Rusije sa pravoslavnom Srbijom, a i zato što je Rusija uopšte smatrana i bila glavnom predstavnicom i zaštitnicom sveukupnog Slovenstva, postao nekako popularan „majka Rusija“.

se oženil — s travo zeleno (Kuhač, Južnoslov. popiev. III. 139). Na smrt ranjeni ruski junak govori svomu vernomu konju, neka ode njegovoj „mladoj udovici“ (!) i neka joj kaže da je on našao drugu verenicu, koja mu je za miraz donela prostrano polje, a da ih je venčao britki mač a ležaj im prostrla oštra strela (cit. Böckel, Psychol. d. Volksdicht. 213). U drugoj pesmi, iz Ukrajine, konj udavljenoga Kozaka opisuje njegovoj majci čudnu verenicu njenog sina, veleći joj: „не втія (t. j. tvoj sin), — але, мати, оженівся: — Ой взявъ собі наняночку, — бѣ середъ поля земляночку, — а на личку румяная, на ней сукня зелена (trava)!”⁵ (Головаскій, Пѣсни I. 100). I bugarski junak Gojko, izdišući preporučuje drugovima da bi rekli njegovoj majci: „Gojka smo ti oženili, majko, — s bledom curom, sa zemljicom crnom“ (cit. Böckel, op. c. 212). U drugoj, takode bugarskoj pesmi kazuju drugovi poginuloga junaka Todora njegovoj majci da Todor nije umro, nego se oženio i da je „черна му земна — либето, — тънки му ели — зълбици, — сухо сухаре — дѣвере — дребни пилчинки — сватове, — буново листье — дарове“ (С борн. за нар. ум. IX. 405). Grčki hajduk, ležeći na umoru, izražava želju, da se ne kaže njegovoj družini da je on umro, nego da je otišao u tuđ kraj i tamo se oženio a „grobna ploča da mu je punica, — crna zemlja nova verenica, — tamna gamad njegovi šuraci“ (cit. Böckel ib.). Mladi naši junaci u narodnoj pesmi, idući u boj protiv nadmoćne turske sile, predviđaju smrt pa takode o njoj govore: „Ondi ćemo s' mladi oženiti — crnom zemljom i zelenom travom — i pašinom brijetkinjom ćordom (Bosanski Prijatelj I. 40). U nekim selima u Hrvatskoj, kad umre momak ili devojka, nose crnu zastavu za znak da „se je oženil s crnom materom zemljom“ (ZbNŽ. XV. 250).

Za gore istaknuti prijateljski odnošaj zemlje prema mrtvoj ženskoj u narodnoj poeziji može se, među ostalima, zgodno navesti jedna bugarska pesma u kojoj se pripoveda kako neka devojka, umirući u cvetu mladosti, preporučuje svojoj braći, da joj ostave na grobu četiri prozora... Kroz četvrti će ona odgovoriti svojim drugaricama kada je budu zvale da ide s njima na vodu, ovako: „Vi idite, mene ne čekajte, — mene drži grob, moj stari babo, — svekrvica ta zemljica crna, — oni neće mladu da me puste, — da ja idem na vodicu hladnu“ (Rosen, Bulgarische Volksdichtungen 214). Sirotna kći, koja misli da nije dovoljno oplakala svoju dobru majku, zove zemlju gde joj je majka pokopana i govori joj: (češ.) „Černá zem, černá zem, — daј ven maměnku mú, — nech sa já jim ešče — věrně vyžaluju“ (Bartoš, Anthologie 168). Ili je, prema jednoj našoj pesmi, moli: „A ti zemljo, pod nevenom travom, — ne budi nam miloj majki teška“ (ZbNŽ. III. 38). Tako je moli i sestra za sestru: „Crna zemljo i travo zelena, — ne budi mi miloj seki teška“ (ib. 33); draga za dragoga: „Crna zemljo majko, — ne budi mu teška“ (Kuhač, Južnoslov. popiev. III. 141). „O ti črna zemljica, — ne budi mu teška“ (ZbNŽ. XVIII. 312). Ili kada ga zato što joj je obećao da će doći sa onoga sveta, nad grobom zove i pozdravlja: „Faljen Isus, moja živa željo! — Progovori meni, crna zemljo... Valjda si mu, zemljo, doteščala, — dok me moja vira zaboravlja...“ (ZbNŽ. VII. 126). Dragi je opet moli za dragu: „Crna zemljo, ne budi joj teška“ (Бук, Пјес. III. 503) — sve prema shvatanju koje se u običnom svagdašnjem životu o pokojniku izražava usklikom: „Bila joj (mu) laka zemlja!“

⁵ I naša narodna pesma uzima travu za zemljino ruho: „...te se gora predjene listom, — i zemljica travom i cvijetom“ (Бук, Пјес. III. 52).

Kad nekoga progoni zao udes i život mu ogorča i postane nesnošljiv, a ipak mu se ne da direktno zvati smrt, to se obraća zemlji, da ga ona u se primi, očevitno stoga što zemlja zbog svojih, kako smo već videli, dobročinstava ukazanih čoveku za života, ni u pitanju smrti ne može se uzeti neprijateljskom ili odvratnom. Naša nam jedna pesma opisuje tešku sudbinu i očajan položaj neke sirote devojke pa o njoj, s obzirom na netom istaknuti odnošaj prema zemlji, veli: „Pošetala sirota devojka... šetajući crnu zemlju ljubi, — suze roni ovako govori: — „Crna zemljo, primi mene u se, — jer ja nemam nikoga od roda, — no daidžu brata materina” (Вук, Пјес. V. 148), kao što i osirotela maloruska devojka zemlji pada i moli je: „Земля ж моя мать сирая! — приняла ж ты отца и няньку, — прийми ж мене маладеньку...” (Чубинский, Труды.. I. 95). I o caru stambolskome, kada je primio nepovoljne vesti od svoga paše iz Novoga o sili generala Landa, pripoveda pesma: „...od jada se crnoj zemlji svija: — „Crna zemljo, uzmi mene u se, — da ne gledam jada velikoga — kod Novoga na krajini grada, — od Landa i od paše moga” (Вук Пјес. III. 148). Nasuprot, ne da umre, nego da se od smrti spasi, moli ruski narodni junak Dobrinja Mikitinič, po uputstvu s neba, zemlju i govori joj: „Розступись-ко, матушка сыра земля! — на четыре розступись на четверти, пожри-ко всю кровь змѣиною” (Гильфердингъ, Былиы 35:748, slično ap Афанасьевъ, Поэт. возр. I. 702) — a to je bilo onda, kada je Dobrinja, po nalogu kneza Vladimira, otišao da oslobodi Zabavu Patjatičnu i ubio zmiju koja je bila devojku ugrabila.

„Poljubac sa zemljom” i analogni drugi izričaji mogu kadšto da u jeziku poprime i nesimpatičan izgled ironično izražene predstave „smrt”, obično u obliku kletve, kao na pr. kada u našoj narodnoj pesmi devojka u svojoj ogorčenosti proklinje dragoga, koji ju je ostavio, rečima: „Crna mi ga zemlja poljubila!” (Вук, Пјес. V. 305). Bogdanova ljuba, ojađena što je Bogdan zanemario, ovako ga kune: „Ljubila ga među oči guja, — a crna ga zemlja zagrlila” (Вук, Пјес. херц. 141). Jugoslovenskim kletvama: „Zemlja te progonila, a more te izbacilo! Zemlja ti kosti čerdosala!” „Zemlja ti kosti izmečala!” „Zemlja te majci radovala!” i dr. odgovara u novogrč.: *Γῆς τὰ μὲν τῆ φάργγι* (Böckel, Psychol. d. Volksdicht. 302).

Želju antropomorfizovane zemlje za proždiranje vidi živahna mašta priprosta čoveka naročito prilikom zemljotresa koji on (u Bukovici u Dalmaciji) objašnjava ovako: „I ono kad se zemlja trese, svezani đavo zadrma stupcom (zemlja naime stoji na stupcu, za koji je privezan đavo sindžiom), a zemlja se onda zatrese. S tim prijeti (t. j. zemlja), da je žedna i gladna ljudskog mesa, da se primiče strašni sud, a da mjesec, sunce i zvijezde stoje na vazduhu” (ZbNŽ. VII. 262). Kad smo kod etiologije zemljotresa, spomenuću da je gornjemu domišljanju Bukovčana nalik što o zemljotresu drži narod u Lici (Osiečka općina. ZbNŽ. XVIII. 190). U Srbiji veruju opet da zemlja stoji na granama velikoga gloga, za koji je privezan crni pas (demonaska životinja!). Pas glode glog i kad ga otanji, trgne svom snagom, ne bi li ga oborio i uto se zemlja zatrese (Срп. Етн. Зб. XIX. 391-392). Ili misle, da zemlju drže četiri bika: crn, plav, crven i beo. „Kad se zemlja trese misle posrću bikovi. Ako je zemljotres recimo došao od zapada govore: „Podrži garonja, za našega života!” Ako od istoka, pomenu crvenka, ako s juga — plavču, ako sa severa — belonju” (ib. 391). Vuk (Pјеч. s. v. Змајорчев огањ”) je zabeležio variantu u kojoj se govori samo o jednome

volu: „Gdjekoji pak u šali kažu da zemlja stoji na volu, pa kad on makne uhom, onda se zemlja zatrese“. Slično pričaju i Slovenci, a, pored toga, većina slovanskih naroda veruje da zemlja počiva na nekoj bajoslovnoj ribi, obično kitu, čije pomicanje prouzrokuje zemljotres, odatle i ruska izreka koja se govori prigodom zemljotresa: „Китъ рыба (велрыба) подъ землей дрожить“ ili „на другой бокъ переваливается“ (cit. Máchal, Nákses 9—10).

Mati Zemlja ima, prema narodnom verovanju, moć i da leči bolesnika koji se njoj uteče. Tako u Otoku slavonskom, ko ima vratobolju, „poljubi tri put zemlju i tri put govori: „Crna zemljo, mila majko, mene grlo boli“ i nakon toga ide u kuću bez obzira (ZbNZ. VII. 159). Rusi joj se mole protiv groznice, darivajući je brašnom: „Избави, стране матъ сырая земля! tu imaš brašna za kašu“ — ufajući da će ozdraviti. Kada boli glava, upotrebljava se formula: „Kako je zdrava zemlja, tako nek bude zdrava moja glava!“ (Афанасьевъ, Поэт, воззр. I. 144, 145, ap. Máchal 26. 14). Materi zemlji se obraćaju i za to, da odstrani svu nečist i otrovnu sa svoje površine i prinose joj za žrtvu laneno ulje u mesecu avgustu, sipajući ga u zemlju (ib.).

Materi Zemlji se pripisuje i velika moć u ljubavnim stvarima, naročito da može vratiti ostavljenoj dragoj srce bivšeg njenog dragoga. Muslimanska će devojka na pr. u Bosni pre akšama, kad je uzalud zakljinjala zvezdu da joj donese dragoga, metnuti ruku na zemlju i u zemlju gledajući ovako joj govoriti: „Crna zemljo, po Bogu majko, ova se basna ne primila ni mene, ni tebe, ni bašte građene, ni vočke sadene, ni ovce jalovice, već Muje i Mujina srca, džigerice, i njegovih sedamdeset i sedam damara, osamdeset i osam žglavaka, devedeset i devet kostiju, njegova uma i pameti, i njegova srca, i srčanog šah-damara (glavnog živca) o čem mu srce visi; kud god hoda nek o meni misli. Crkao, pukao (điberisao, čatlaisao) dok do mene ne došao, i sa mnom hiljadu i jednu riječ ne progovorio“. Zatim duhne tri put na onu stranu, gde joj je dragi (Милицевић, Жив. Срба селъ. 204). Slavonka će pak devojka u sličnoj prigodi sestri na zemlju i reći: „Ne sidim na zemlji, već na pameti lika moга суџеника, да га земља окрене, да дојде до мене, своје суџене. Ошо и опет дошо. Нек за мном труне и вене, нек је његова памет код мене. Црна земљике, зелена травике, по Богу сестрице, траво окретна, окрени га к мени, да будем сретна“. Затим устане па га поздравља (Zb NŽ. VII. 188).

LITERATURA. Gruppe, Griechische Mythologie. — T y l o r, Anfänge der Kultur. — G. Wissowa, Religion und Kultur der Römer. — M a n n h a r d t, Baumkultus. — N o d i l o, Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog. „Rad“ Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Knj. 77, 79, 81, 84, 85, 89, 91, 94, 99 i 101. — H e l m, Altgermanische Religion. — N i e d e r l e, Život starých Slovanů. — Z b o r n i k za narodni život i običaje južnih Slavena. Izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. — А ф а н а с њ е в њ, Поэтичскія воззрѣнія славянъ на природу. — M a c h a l, Nákses slovanskeho bájeslovi. — S o b o t k a, Rastlinstvo. — W i s s e n s c h a f t l i c h e M i t t h e i l u n g e n aus Bosnien und der Herzegowina. — Z e i t s c h r i f t für deutsche Altertumskunde. — С р п с к и Е т н о г р а ф с к и З б о р н и к. — D i e t e r i c h, Mutter Erde. — P. S a b a t i e r, François d'Asise. — „Die Christliche Welt“. — „Christian martyrdom in Russia“. — С б о р н и к за народна умотворения. — S c h r a d e r, Indogermanen. — Г и л ь ф е р д и г њ, Билины. — „Russische Revue“. — Р ы б н и к о в њ, Пѣсни. — G r i m m, Deutsche Mythologie. — M o g k, Germanische Mythologie. — E. H. M e y e r, Germanische Mythologie. — H i r t, Indogermanen. — B ö c k e l, Psychologie der

Volksdichtung. — Н о в а к о в и ћ, Загон. — Вук Стефановић К а р а џ и ћ, Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи. — В р ч е в и ћ, Низ приповедака. — Вук Стефановић К а р а џ и ћ, Српске народне пјесме из Херцеговине. — Ч у б и н с к и й, Труды. — S t r a u s s, Bulgarische Volksdichtung. — К у һ а џ, Južnoslavenske porievke. — „Bosanski Prijatelj”. — Вук Стефановић К а р а џ и ћ, Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. — М и л и ћ е в и ћ, Живот Срба сељака.

R é s u m é. Dans l'article ci-dessus, l'auteur traite le problème du culte »de la mère-terre« en tant qu'il vit et qu'il se reflète dans le folklore slave contemporain. Ainsi que dans tous les phénomènes du naturisme religieux, on hésite ici à fixer la limite entre ce qui directement, fondé sur la tradition, vient du vieux naturisme religieux, et de ce que l'homme d'aujourd'hui mais d'une psychologie primitive sent et pense spontanément sur la »mère-terre«. Mais la vitalité des manifestations dans lesquelles se présente, sans exception et sans influence mutuelle, une conception pareille de la »mère-terre« chez les peuples slaves modernes, nous incline plutôt à la pensée qu'il s'agit ici d'un phénomène humaine général, d'un phénomène psychologique qui, à l'époque de la pré-histoire et de la religion naturiste faisait la base du culte formel de la »mère-terre«. Aujourd'hui, à une époque où des religions supranaturelles sont popularisées, cette base fait défaut.